

pravokutnih reljefnih ploča s prikazom konjanika. Međutim, za sada nisu pronađeni epigrafski spomenici s pomoću kojih bi se moglo prikupiti više informacija o spomenutom kultu.

Na kraju valja napomenuti kako je primarni zadatak ovoga sveska bio predstaviti, katalogizirati i analizirati spomenike orijentalnih kultova, pronađene u Dalmaciji (od Krke do Cavtata) i sjevernoj Hrvatskoj. Autori, dr. sc. Petar Selem i dr. sc. Inga Vilogorac Brčić, postigli su i više od toga. Uspjeli su svojim vještim interpretacijama identificirati društvene okolnosti unutar kojih su kultovi maloazijskog, egipatskog, perzijskog i sirijskog prostora ostvarili popularnost i asimilirali se u religijski sustav rimskoga carskog doba. Upravo zato čitatelj, osim iscrpnih kataloških podataka o spomenicima, može dobiti uvid u zastupljenost pojedinih kultova, njihovu geografsku rasprostranjenost u rimskome svijetu, precizno argumentirane kronološke okvire, informacije o sljedbenicima, svećenicima ili obredima specifičnima za pojedine kultove. Osim toga, unutar svakoga su poglavlja pažljivo raspoređeni spomenici u cjelinu pod nazivom *Addenda*. Oni su se do sada u literaturi povezivali s određenim kultovima, no autori smatraju kako za to nema sigurne potvrde pa činom odvajanja tih spomenika otvaraju prostor za daljnja preispitivanja i istraživanja. Pristup i metoda korpusu spomenika identični su kao u prijašnjim svescima *ROMIS* i *ROMIC I*, što ovu knjigu čini preglednom i pogodnom za usporedno proučavanje spomenika orijentalnih kultova na gotovo cijelome hrvatskom povijesnom prostoru.

Tatjana Kuznicov

Legende kršćanskih mučenika kao izvor za povijest kasnorimskog Zapadnog Ilirika

Vesna Lalošević, Cum esset persecutio: Dioklecijanovo doba na području između Akvileje i Dunavskog limesa u mučeničkim legendama, Biblioteka znanstvenih djela 188, Split: Književni krug, 2018, 452 str.

Dosad u hrvatskoj historiografiji nije bilo pokušaja da se građa dostupna u ranokršćanskim mučeničkim (svetačkim) životopisima sustavno predstavi i analizira kao vrelo raznovrsnih podataka koji omogućavaju da se zagleda u prošlost kasnorimskoga Zapadnog Ilirika. Manjak je prošle godine sasvim valjano nadoknađen objavljivanjem knjige Vesne Lalošević, jedne od rijetkih hrvatskih znanstvenih autora koji se nastoje sustavno baviti hagiografskim izvorima. U osnovi knjige leži autoričin doktorski rad *Progonitelji kršćana u legendama o mučenicima Dioklecijanovog doba na području između Akvileje i dunavskog limesa*, obranjen 2012. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, u kojem se istražuje prikaz djelovanja i ponašanja progonitelja dioklecijanskog vremena u mučeničkim legendama. U razmatranje uzeti su i drugi istraživački aspekti: službe i

naslovi progonitelja, stvarnost njihovih ličnosti, podaci o pravnim odredbama i provedbi progona, izgled gradova i kasnoantička svakodnevnica (valja istaknuti da se disertacija ne spominje u popisu literature).

Knjiga je podijeljena u pet cjelina. Uvodna cjelina pokriva kratak prikaz općih geografsko-administrativnih obilježja prostora koji se promatra, sa sumarnim opaskama o evangelizaciji (pri čemu se ipak može primijetiti da je tvrdnja kako su širenjem kršćanstva priobalni gradovi Dalmacije bila zahvaćeni već potkraj 1. stoljeća pretjerana jer se eventualno može predmnijevati da je prvo sjeme nove religije tada posađeno tek u provincijskoj prijestolnici Saloni; upitno je u kojoj se mjeri i je li uopće održalo)¹, kao i opsežniji pregled literature i stanja istraživanja u vezi s tetrahijiskim razdobljem i ranokršćanskim mučenicima u Iliriku (str. 7-30). Druga cjelina, naslovljena „Izvori i tetrahijisko razdoblje Rimskoga Carstva“ (str. 31-121), raščlanjena u dva dijela, donosi pregled izvorne građe ranokršćanske, ali i općenito kasnorimske (latinske i grčke) provenijencije, uz epigrafska i arheološka vrela, relevantna za rekonstrukciju prilika na prostoru od Jadrana do Dunava početkom 4. stoljeća, s posebnim obzirom na povijesnost svetaca mučenika, odnosno prikazuje tijek protukršćanskih progona u Dioklecijanovo doba, s osvrtom na funkcioniranje kasnorimskih središnjih i provincijskih vlasti te na kasnorimski kaznenopravni sustav.

Sljedeće dvije cjeline središnji su dijelovi knjige u kojima autorica detaljno raščlanjuje odabranu građu prema zacrtanim istraživačkim ciljevima. Tako je treća cjelina, koja nosi naslov „Informacije o progoniteljima kršćana u legendama na području između Akvileje i Dunavskog limesa“ (str. 123-271), ujedno i najopsežnija, usredotočena na podatke koji se u ranokršćanskim pasijama nude o progoniteljima (vladarima, dužnosnicima, privatnim osobama). Analiza obuhvaća to kako se prikazuje uloga progonitelja i njihovo djelovanje u progonima, kazna koju su pretrpjeli zbog svojih postupaka (ovdje treba reći da uključivanje Laktancijeva prikaza među opise kažnjavanja careva progonitelja u mučeničkim legendama nije najispravniji pristup, iako je kršćanski pisac u konačnom udesu vladara zaista vidio Božju kaznu, nesputano ih ružeći i omalovažavajući), njihov nastup i ponašanje, karakter i osobine. S tim u vezi podaci se uklapaju i sravnjuju prema tzv. negativnoj progoniteljskoj shemi, za koju se naglašava da je izrazitija bila u zapadnoj negoli u istočnoj hagiografskoj tradiciji kasne antike, što se može zaključiti na temelju usporedbe grčkih i latinskih inačica djela mučenika, poglavito pasije Agape, Hion(i)je i Irene.² Pitajući se koji bi mogao biti uzrok spomenutoj razlici, autorica iznosi pretpostavku da je ona bila ishod različitih povijesnih okolnosti u kojima su se našli Istok i Zapad pa bi zbog kontinuiteta državne vlasti dužnosnici na Istoku osjećali izrazitiju povezanost sa svojim poganskim prethodnicima, dok na Zapadu, gdje ne bi bilo kontinuiteta državne vlasti i kasnorimska se državna uprava raspala, hagiografe ništa ne bi sprečavalo da poganskog službenika prikažu sasvim negativno (str. 266-267). Pretpostavka se ne čini osobito uvjerljivom jer polazi od toga da

¹ O problematici najnovije: Nenad Cambi, „Početci kršćanstva u Dalmaciji: povijesni aspekti“, *Adrias: zbornik radova Zavoda za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu* 20, 2014, 119-126 (koji, doduše, zagovara pretpostavku o ranom vjerovjesništvu u Dalmaciji); Ana Zadro, „Povijesni kontekst širenja kršćanstva na jugoistočnome Jadranu“, *Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru* 12/17-18, 2017, 185-187.

² Dobro je pripomenuti da se autorici, razmatrajući osnovna obilježja grčke inačice legende, potkrala pogreška jer službu koju je obnašao nadležni isljeditelj Dulketije naziva hiparh (str. 264) umjesto eparh, što je bila grčka istoznačnica latinskom prezesu.

bi dužnosnici kontrolirali hagiografski diskurs. Jedno nedavno istraživanje, upravljeno na palestinskog mučenika Euzebija iz Cezareje, pokazalo je da je podrivanje slike o predstavniku rimske vlasti kao liku autoriteta započelo već na samom početku slobode kršćanske vjeroispovijesti, i to upravo na Istoku, nakon što je kršćanska mučenička literatura u 2. i 3. stoljeću imala upadljivo neutralan stav prema rimskim službenicima koji su isljeđivali kršćane, za razliku od tog kasnijeg, postkonstantinskog doba.³

U ovoj je predodžbi rimski namjesnik progonitelj postao sada zvijer koja nije kadra obuzdati osjećaje i nagnati podređenike na poslušnost pa ga je to činilo nesposobnim za obavljanje državne službe. Nasuprot tome, mučenici se sve naglašenije prikazuju staloženima, smirenima i promišljenima, čime poprimaju upravo one osobine kakve su se tražile od valjanih rimskih službenika, izrastajući u nove figure autoriteta koji je kršćanskog predznaka, ali čvrsto zasnovan u rimskoj tradiciji, i to s ciljem da se tom literarno-retoričkom taktikom predstavi novo vrijeme suglasja između države i Crkve u kojem prvenstvo pripada kršćanskom kleru kao istinskom nasljedniku – doduše, kristijaniziranog – ideala rimstva.⁴ Na tragu izrečenoga možda bi se radije moglo pomišljati na to da bi istaknuta razlika bila odraz nastojanja da se dodatno potkrijepe autoritet predstavnika Crkve kao nadomjeska za oslabjelu političku moć Carstva na Zapadu. Ipak, ne doima se vjerojatnim da su martirografi uvijek smišljeno, svjesni potencijalne snage iskaza, oblikovali svoju pripovijest prema tako utvrđenom obrascu, niti da su recipijenti (ciljana publika) bili pripravnici pročitati i usvojiti kodirano pozadinsko značenje.

Četvrta cjelina, „Ostale informacije u legendama na području između Akvileje i Dunavskog limesa“ (str. 273-381) svojevrsan je kompendij raznovrsnih podataka koji se mogu pronaći u pasijama, a osvjetljavaju način na koji je funkcionirala kasnorimska država te ocrtavaju svakodnevicu na prostoru od Akvileje do dunavskog ušća, svjedoče o izgledu gradova i životu u njima i okolici, oslikavaju društvene i gospodarske prilike, pružaju uvid u rodne odnose i vjerske prakse, prikazuju društvo u sukobu. Autorica je u ovoj cjelini sabrala i analizirala impozantan broj podataka koji sasvim zorno pokazuju koliko je činjenično blago sadržano u takvim spisima, osobito nakon što se oljušte njihovi ideološki i religijski slojevi. Posljednja je cjelina *Zaključak* (str. 383-385), u kojem se ukratko sažimaju osnovni rezultati provedenog istraživanja.

Ukupno uzevši, knjiga Vesne Lalošević vrijedan je rad i umnogome pionirski ne samo u hrvatskim razmjerima nego i mnogo šire. Vrlo informativno pokazuje na koje se načine mogu vrednovati hagiografska djela kao povijesni izvori za sliku društvene stvarnosti i mentaliteta vremena u kojemu su nastala, napose u vezi s njihovom vjerodostojnošću. S tim u vezi bilo bi poželjno da je autorica vlastito istraživanje jasnije teorijsko-metodološki definirala. Njezina analiza mučeničkih legendi ustanovljena je u literarnim kategorijama koje je bio razradio još Hippolyte Delehaye, iako se njegovo relevantno djelo (*Les passions des martyrs et les genres littéraires*, Bruxelles 1921) ne nalazi u popisu literature. Te su

³ O tome: Jill Harries, „Constructing the judge: judicial accountability and the culture of criticism in late antiquity“, u: *Constructing identities in Late Antiquity* (ur. Richard Miles), London – New York 1999, 225-227.

⁴ James Corke-Webster, „Author and Authority: Literary Representations of Moral Authority in Eusebius of Caesarea’s *The Martyrs of Palestine*“, u: *Christian Martyrdom in Late Antiquity (300-450 AD): History and Discourse, Tradition and Religious Identity* (ur. Peter Gemeinhardt, Johan Leemans), Berlin – Boston 2012, 76-78.

literarne kategorije i dalje nezaobilazna polazišna točka, ali bi se nesumnjivo plodonosnim za konkretnu raščlambu pokazalo da je studiju zasnovala na zasadama i uvidima naratologije, posebno tekstualne, kao i historijske imagologije jer bi tako cjelokupno istraživanje dobilo na slojevitosti i dubini. K tome, premda je to za istraživače u Hrvatskoj nerijetko teško svladiva prepreka s obzirom na mjesnu dostupnost novijih relevantnih historiografskih radova, bilo bi dobro da je posegnula za još nekim studijama. Koristili bi joj noviji pregledi geneze i obilježja žanra, na primjer, Lynde L. Coon, Susan Ashbrook Harvey i Marine Detoraki.⁵ Zasigurno bi joj dobro bila došla i monografija Timothyja D. Barnes a o odnosu između ranokršćanske hagiografije i rimskog povjesništva.⁶ Drugi svezak zbornika *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, uz već spomenuti Detorakin, nudi još pokoji rad koji su izravno mogli poslužiti kao poticajan model za razradu pitanja kojima se pozabavila, primjerice, Nathalie Delierneux o literarnom portretu bizantskih svetica, Michela Kaplana i Eleonore Kountora-Galaki o gospodarstvu i društvu u bizantskoj hagiografiji te Helen G. Saradi o gradu u bizantskoj hagiografiji.⁷

Unatoč iznesenim primjedbama, zainteresirani čitatelj nipošto neće biti razočaran uzme li u ruke knjigu Vesne Lalošević koja je sasvim očevidno plod velikog uloženog truda i više nego primjerene upućenosti u problematiku. Istraživač kasne antike i ranoga srednjeg vijeka naći će u njoj pregršt sadržaja, opaski i ideja na kojima je moguće utemeljeno graditi dalje.

Hrvoje Gračanin

⁵ Lynda L. Coon, pogl. „Hagiography and Sacred Models“, u: *Sacred Fictions. Holy Women and Hagiography in Late Antiquity*, Philadelphia 1997, 1-27; Susan Ashbrook Harvey, „Martyr Passions and Hagiography“, u: *The Oxford Handbook of Early Christian Studies* (ur. Susan Ashbrook Harvey, David G. Hunter), Oxford 2008, 604-627; Marina Detoraki, „Greek Passions of the Martyrs in Byzantium“, u: *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, sv. II: *Genres and Contexts* (ur. Stephanos Efthymiadis), Farnham – Burlington 2014, 61-101.

⁶ Timothy D. Barnes, *Early Christian Hagiography and Roman History* [Tria Corda. Jena Lectures on Judaism, Antiquity and Christianity], Tübingen: Mohr Siebeck 2010.

⁷ *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, sv. II: *Genres and Contexts* (ur. Stephanos Efthymiadis), Farnham – Burlington 2014.: Nathalie Delierneux, „The Literary Portrait of Byzantine Female Saints“ (363-386); Michel Kaplan, Eleonora Kountoura-Galaki, „Economy and Society in Byzantine Hagiography: Realia and Methodological Questions“ (390-418); Helen G. Saradi, „The City in Byzantine Hagiography“ (419-452).

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

51

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2019.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 51, broj 2

Izdavač / Publisher
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher
Vesna Vlahović Štetić

Glavni urednik / Editor-in-Chief
Inga Vilogorac Brčić

Izvršni urednik / Executive Editor
Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board
Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council
Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

*Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /
Executive Editor for Publications Exchange*
Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant
Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Tisak / Printed by

Tiskara Zelina, Sv. Ivan Zelina

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*